

ДАВЛАТ ИШТИРОКИДАГИ ХЎЖАЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА ДАВЛАТ ВАКИЛЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

и.ф.н. **Нуралиев Рустам Тургунович**
кичик илмий ходим **Усманов Беҳруз Шўвкат ўғли**
Хусусийлаштириш ва давлат активларини бошқариш
муаммоларини тадқиқ этиш маркази
Тошкент шаҳар Ўзбекистон
<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10078213>

ARTICLE INFO

Received: 02nd November 2023

Accepted: 06th November 2023

Online: 07th November 2023

KEY WORDS

Давлат вакиллари, кузатув кенгаши, таъсисчи, кузатув кенгаш мустақил аъзоси, акциядорлик жамияти (АЖ), маъсулияти чекланган жамият (МЧЖ), давлат унитар корхонаси (ДУК).

ABSTRACT

Ушбу мақолада хўжалик жамиятларида давлат вакиллари фаолиятини ташкил этиш, унинг давлат иштирокидаги корхоналар фаолиятини юритишдаги роли ва аҳамияти, шунингдек акциядорлик жамиятларида (АЖ) ва масъулияти чекланган жамиятларда (МЧЖ) уларнинг функциялари ва вазифалари муҳокама қилинади ва давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида давлат вакиллари фаолиятининг самарадорлигини ошириш учун таклифлар берилади.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, давлат тузилмасини демократлаштириш, бозор ислохотларини чуқурлаштириш, хусусий мулк, тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ҳимоя қилиш учун зарур қафолатлар яратишга алоҳида эътибор қаратилиб, бу борадаги ишлар изчил давом этмоқда. Сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ҳуқуқий ислохотлар кўлами кенгайтирилди, бозор шароитида миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсиши ва мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш учун тадбиркорликнинг турли шаклларини ривожлантиришга қаратилган стратегик дастурлар қабул қилинди.

Институционал ва таркибий ислохотларни амалга оширишни жадаллаштириш, давлат активларини бошқаришнинг самарали механизмларини жорий этиш, капитал бозорининг ишончли ишлаши мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги 166-сонли қарори қабул қилинди, давлат иштирокидаги корхоналарни бошқариш ва ислох қилиш тўғрисида 2021-2025 йилларга мўлжалланган стратегия ишлаб чиқилди.

Бундан ташқари, ўтган давр мобайнида (2017-2022 йиллар) республикада давлат активларини бошқариш, шунингдек корпоратив бошқарув билан боғлиқ бир қатор меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди, хусусан, "давлат мулкани бошқариш тўғрисида" ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинди

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 24 мартдаги "Давлат активларини бошқариш агентлиги фаолиятини самарали ташкил этиш чора-

тадбирлари тўғрисида" ги 101-сонли Фармони қабул қилинди, унда 2023 йил 1 июлдан бошлаб давлат тасарруфидаги корхоналарда замонавий корпоратив бошқарув тизимини жорий этиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Уларнинг фаолияти самарадорлигини ошириш ва дивидент сиёсатини такомиллаштириш, яъни давлат улуши бўйича дивидендлар миқдори давлат иштирокидаги корхоналарнинг кузатув кенгаши аъзолари томонидан инвестиция лойиҳалари, бизнес-режа кўрсаткичлари ва корхоналарнинг молиявий ҳолати асосида Давлат активларини бошқариш агентлиги билан келишилган ҳолда акциядорларнинг (иштирокчиларнинг) умумий йиғилишига тавсия этилади. Шундай қилиб, дивидендлар миқдорини аниқлаш ҳуқуқи Давлат активларини бошқариш агентлигига ўтказилди.

2023 йилда давлат иштирокидаги иқтисодий компаниялар сони 2179 тани ташкил этади, шу жумладан АЖ - 232, МЧЖ - 1249 ва ДУК - 698. Давлат вакиллари сони 536 тани ташкил этади.

Давлат вакили-бу давлат улушининг ишончли бошқарувини амалга оширадиган, инвестиция активларини бошқарувидаги ишончли вакили ёки тегишли ишончнома асосида давлат улуши бўйича овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган жисмоний шахс, давлат кузатув кенгашининг аъзоси бўлган шахс ҳисобланади.

Давлат мулкни ишончли бошқариш Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги (бундан буён матнда Давлат активлари агентлиги деб юритилади) ёки маҳаллий ижро этувчи ҳокимият ва ишончли бошқарувчи уртасида тузилган давлат мулкни ишончли бошқариш туғрисидаги шартнома асосида вужудга келади.

Давлатнинг акциядорлик жамиятларини бошқаришда, акциядорлар йиғилишларида ва ушбу компанияларнинг кузатув кенгашларида (директорлар кенгашларида) давлат вакилларига берилган кўрсатмалар учун жавобгарлигининг заифлашиши ишлаб чиқиладиган кўрсатмалар сифатининг пасайишига олиб келади.¹

Давлат вакиллари фаолияти масаласини ўрганиш қуйидаги хулосаларга олиб келди:

Кузатув кенгаши аъзоларига ўз вазифаларини бажариш чоғида ҳақ тўлаш ва (ёки) кенгаши аъзолари сифатида ўз вазифаларини бажариш билан боғлиқ харажатлар учун компенсация миқдори акциядорлар умумий йиғилишининг қарори билан белгиланади. Акциядорларнинг умумий йиғилишларида кузатув кенгаши аъзоларига ҳақ тўлаш бўйича давлат вакилларига кўрсатмаларни шакллантириш учун ягона асосни ишлаб чиқиш долзарб масала бўлиб турибти. Айрим экспертларнинг фикрича, Ўзбекистон Республикасида амалга оширила бошланган тендер асосида кузатув кенгашларида давлат вакиллари корпусини шакллантириш жуда самарали жараен ҳисобланаяпти;

Бундан ташқари, фақат корпоратив бошқарув мутахассисларини кузатув кенгашига (директорлар кенгашига) сайлаш қўйилган натижаларни беравермайди, чунки корхонанинг ўзига хос хусусиятларини яхши билишни талаб қиладиган муҳим масалалар компания фаолиятининг устувор йўналишларини белгилайди. Шундай

¹ В. Дементиев Россия компанияларининг акциядори сифатида давлат самарадорлигини ошириш имкониятлари. Россиядаги институционал ўзгаришлар назарияси ва амалиёти. нашр 7. М., ЦЭМИ, 2006

қилиб, стратегик мақсадларни амалга ошириш компаниянинг кузатув кенгашидан, унга сайланадиган мутахасислардан катта меҳнат ва билим талаб қилади, хусусан, техник ривожланиш сиёсатини ишлаб чиқишни талаб қилади.

Бюджет даромадларини шакллантиришда хусусийлаштириш ролининг босқичма-босқич пасайишини ҳисобга олган ҳолда, барча даражадаги бюджет тизимининг даромадларини тўлдириш учун давлат мулкни самарали бошқариш муаммоси биринчи ўринга чиқади. Шу билан бирга, давлат мулкни бошқаришни ислоҳ қилиш фақат давлатнинг бюджет даромадларини таъминлаш билан чекланмайди. Стратегик ва бошқа корхоналардаги кўп сонли улушларнинг давлат мулкида сақланиши, мулк ҳуқуқларининг бир иқтисодий муносабатлар субъектидан бошқасига ўтказилиши (давлат мулки мақомини ўзгартирмасдан) тегишли корхоналар самарадорлигига ва кенгроқ маънода Ўзбекистонда инвестиция муҳитининг ҳолатига бевосита таъсир қилади.

Юқоридагилар билан боғлиқ ҳолда, давлат мулкни бошқариш самарадорлигини нафақат ҳисоблаш математик ва статистик усулларини қўллаш орқали, балки давлат улушига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектлардаги давлат вакилларининг фаолиятини яъни. Давлатдан сайланган кузатув кенгашлари аъзоларига баҳо бериш орқали баҳолаш таклиф этилади, Бунинг учун устувор масала сифатида акциядорлик жамиятларини бошқариш органларида давлат вакилларини тайинлаш тартиби, фаолияти ва мажбуриятлари масалаларини таҳлил қилиш зарур.

Тадқиқот шуни кўрсатадики, бугунги кунда вакиллар институтининг аксарияти тармоқ вазирликлари, идоралари ва қўмиталари ходимларидир. Шундай қилиб, давлат вакиллари институти асосан ўзларининг асосий хизмат вазифаларига паралел равишда хўжалик жамиятларида давлат вакили бўлган турли лавозимдаги давлат хизматчиларидан иборатдир.

Ўзбекистонда давлат вакилларини тайинлаш, фаолиятини амалга ошириш, иш ҳақини тўлаш, фаолиятини мониторинг қилиш масалалари қуйидаги амалдаги қоидалар билан тартибга солинади:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 189-сонли 19.04.2003-сонли қарори билан тасдиқланган «хўжалик жамиятларида Давлат ишончли вакиллари тўғрисидаги Низом»; (217-сон 14.04.2020 Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан бекор қилинган).
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 189-сонли 04/19/2003-сонли қарори билан тасдиқланган "инвестиция активларининг ишончли менежерлари тўғрисидаги Низом".;
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 215-сонли 16.10.2006-сонли қарори билан тасдиқланган "давлат акциялар блокларини ишончли бошқарувга ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом";
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 151-сонли 24.06.2007-сонли қарори билан тасдиқланган "акциядорлик жамиятларини бошқаришда иштирок этиш учун махсус ҳуқуқдан ("олтин акциялар") давлат томонидан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги Низом"; (27.10.2022 йилда ўз кучини йўқотган.)

5. "Хўжалик жамиятлари субъектлари устав фондидаги акцияларнинг (улушларнинг) давлат улушларини бошқариш тартиби тўғрисидаги Низом" (Адлиядан рўйхатдан утган № 1473 27.04.2005);

6. "Давлат акцияларини бошқариш бўйича ишончли вакиллар фаолияти самарадорлигини мониторинг қилиш тартиби тўғрисидаги Низом" (Адлиядан рўйхатдан утган № 11394, 30.07.2004);

7. "Акциядорлик жамиятларини давлат улуши бўйича ишончли бошқариш ва махсус ҳуқуқ бўйича давлат вакилларини ишончли бошқариш хизматлари учун тўловларни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги Низом" ("олтин улуш") (Адлиядан рўйхатдан утган № 2263, 09.09.2011).

Бугунги кунга келиб, юқорида айтиб ўтилган етти хуқуқий ҳужжатдан иккитаси ўз кучини йўқотган ва қўлланилмайди. (1,4.)

Ўрганилаётган масалани таҳлил қилиш давлат вакилларининг ишида қуйидаги асосий камчиликлар мавжудлигини аниқлашимизга имкон берди:

- давлат вакилларининг хўжалик жамиятлардаги тартибсиз иши ва бир хил маромда иш олиб бормаслиги, бу уларга ишларнинг ҳолатини билишга ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш учун тегишли қарорлар қабул қилишга имкон бермайди;

- давлат вакиллари томонидан хўжалик жамиятларининг фаолияти оғир аҳволда бўлса ҳам, бошқарув органларида ўз ваколатларидан самарасиз фойдаланиб келинаётгани. (вазиятни батафсил ўрганиш билан кузатув кенгашининг чақирувларини бошлаш, иш ҳақининг узоқ кечикишига йўл қўядиган бизнес компаниялари раҳбарларини олиб ташлаш масаласини кўтариш, молиявий-хўжалик фаолиятини мантиқсиз олиб бориш, бошқарув органларининг кун тартибига қарзнинг ҳолати ва уни тўлаш чоралари тўғрисидаги масалаларни киритиш ва бошқалар.);

- давлат вакилларининг хўжалик жамиятларидаги ишлари тўғрисида тартибсиз ҳисобот бериши. Қоида тариқасида, ҳисоботлар фақат расмий характерга эга, давлат вакиллари фаолиятининг турли жиҳатлари, ҳатто қониқарсиз баланс тузилишига эга бўлган корхоналарда ҳам алоҳида фикрлари йўқлиги;

- давлат вакилларининг ёмон касбий тайёргарлиги, айниқса амалдаги қонунчиликни билиш нуқтаи назаридан, бу баъзи ҳолларда давлат вакилларининг акциядорлик жамиятларини бошқариш органларида малакасиз ҳаракатларига олиб келади;

- хўжалик жамиятлари бошқарув органларидаги давлат вакиллари сони ва давлатга тегишли акциялар ҳажми ўртасидаги тафовут.

Давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида давлат вакилларининг фаолияти самарадорлигини янада ошириш мақсадида давлат мулкни бошқаришнинг қуйидаги тамойилларига асосланиш таклиф этилади.

1. Компаниянинг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлиги мезонларига нисбатан давлат вакили ишининг самарадорлигини баҳолаш зарурати.

Ушбу тамойилнинг бажарилишини қуйидаги ижтимоий кўрсаткичлар билан ўлчаш мақсадга мувофиқдир:

- ҳисобот даврида корхонада ишчилар сонининг ўзгариши, уларнинг меҳнатига, шу жумладан раҳбарга ўртача ойлик иш ҳақи тўғрисидаги маълумотлар;

- корхонада ходимларни ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари мавжудлиги тўғрисида маълумот;
- иш ҳақи қарзи мавжудлиги ҳақида маълумот, мажбурий тўловлар ва давлат бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар.

хўжалик жамияти фаолиятининг молиявий-иқтисодий кўрсаткичлари сифатида қуйидагилар таклиф этилади:

- саноат маҳсулотлари (ишлар, хизматлар)ҳажми;
- мажбурий тўловлар учун қарзни қайта тузиш тўғрисида маълумот, - соф актив қиймати;
- ҳисобланган ва тегишли бюджетга ўтказиладиган дивидендлар миқдори;
- корхона ихтиёрида қолган фойдадан фойдаланиш тўғрисидаги маълумотлар;

2. Бошқарувнинг мураккаблиги ва изчиллиги.

Ушбу тамойил ўз ифодасини мулкни бошқариш функциялари, бошқарувнинг умумий мақсади билан ўзаро боғлиқликда топади, бу эса бошқарув тизимининг йўналишини таъминлайди. Ушбу принципни баҳолаш қуйидаги мезонларга мувофиқ амалга оширилади:

- акциядорлик жамияти томонидан умумдавлат вазифаларни бажариш;
- акциядорлик жамиятининг мақсадлари ва натижаларини баҳолаш;
- дивидент ва инвестиция сиёсатининг мавжудлиги;
- ривожланиш стратегиясини аниқлаш, белгиланган кўрсаткичлар билан таққослаганда уни амалга ошириш жараёни тўғрисидаги маълумотлар;
- ташқи аудитни таъминлаш;
- тўловга қобилиятсизликни олдини олиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш.

3. Профессионализм.

Ушбу тамойилни амалга ошириш давлат вакилларини танлов асосда жалб қилиш ва уларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини назарда тутати. Бундай ҳолда, вакилга қуйидаги талаблар тақдим этилиши керак:

- корпоратив ҳуқуқ асослари, қарорлар қабул қилиш тартиби ва усулларини билиш;
- ишлаб чиқариш, иқтисодий ва молиявий фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида корхонани бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар киритиш эҳтимоли;
- конфликтларни бошқариш ва ечимини топиш кўникмалари;
- стратегик режалаштириш қобилиятлари;
- давлатнинг ёзма кўрсатмаларини бажариш, акциядорлик жамиятининг бошқарув органлари ишида иштирок этиш;
- компания фаолиятининг турли жиҳатлари бўйича ўз фикрларини мажбурий акс эттирган ҳолда белгиланган шаклда ва ўз вақтида ҳисобот тақдим этиш.

Натижада, юқорида кайд этилган принциплар ва мезонлар давлат мулкни бошқариш ваколатига эга бўлган органлар томонидан қўлланилиши мумкин. Бу давлат активларини бошқариш самарадорлигини сезиларли даражада оширадиган бир қатор ижобий афзалликларга эга. Биринчидан, бу давлатга ўз вакиллари орқали хўжалик жамиятларидаги ишларнинг ҳақиқий ҳолати тўғрисида ишончли маълумот оладиган ва зудлик билан тегишли қарорларни қабул қиладиган фаол мулкдор позициясини

эгаллашга имкон беради, иккинчидан, вакилларнинг самарадорлигини сифат жиҳатдан ифода этишга имкон беради, бу эса давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида талабларга жавоб бермайдиган ва қониқарсиз ишлаётган давлат вакилларини алмаштиришга имкон беради.

Давлат хизматчилари ва профессионал шахсларнинг давлат вакиллари этиб сайланиши давлат манфаатларини ҳимоя қилиш учун шартнома тузмаган ва ваколатли органнинг талабларига риоя қилишга мажбур бўлмаган мустақил директорларнинг давлат иштирокидаги хўжалик жамиятлари кузатув кенгашига киритилиши мумкинлигини истисно этмайди, кузатув кенгашида у жамият ва унинг иштирокчилари манфаатларига шахсий нуқтаи назари асосида ҳаракат қилади.²

Бизнинг фикримизча, ваколатли орган билан шартномасиз ишлайдиган, жамият ва унинг иштирокчилари манфаатларининг шахсий ғоясидан келиб чиққан ҳолда кузатув кенгашида ишлайдиган мустақил директорларни тайинлаш давлат улушига эга бўлган хўжалик жамиятларида давлат манфаатларини ҳимоя қилишда ижобий натижа бермайди.

Шу билан бирга, тадқиқот натижаларига кўра қуйидаги хулосалар чиқариш мумкин:

- биринчидан, хўжалик жамиятларини самарали бошқариш учун давлатга давлат вакиллари ва кузатув кенгашининг мустақил аъзоларидан фойдаланишда манфаатларни оқилона бирлаштириш тавсия этилади;
- иккинчидан, кузатув кенгашларида (директорлар кенгашларида) турли хил функцияларни бажарадиган давлат вакилларининг жавобгарлигини ошириш уларнинг фаолияти самарадорлигини оширишга олиб келади;
- учинчидан, давлат вакиллари ва кузатув кенгашининг мустақил аъзолари институти, давлат улуши бор хўжалик жамиятлари бошқарувида давлат иродаси ва жамият манфаатларининг мувозанатини таъминлашлари шарт.

---

² . Н. Г. Гаджиев, С. А. Коноваленко. "Давлат иштирокидаги акциядорлик жамиятлари самарадорлигини ошириш муаммолари" Иқтисодиёт ва бизнес: назария ва амалиёт, 9-1, 2020, 98-101 бетлар. doi:10.24411/2411-0450-2020-10699